

Media xəbər diskursunda endoforik proformlar

Mehriban Mönsümova

Baş müəllim, Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası.

Azərbaycan. E-mail: mehriban_m86@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6527-6874>

XÜLASƏ

Dilimizdə “əvəzlilər” adlandırdığımız proformlar, media xəbər mətnlərinin daxilində qrammatik koheziya vasitəsi olaraq əlaqəlilik yaratmaqla bərabər, operativ və ən kiçik jurnalistika janrının müəyyən özəlliklərinə uyğunluğu nöqtəyi-nəzərindən aktualdırlar. Lakin əvəz etdiyi referensə görə, yerləşmə mövqeyindən asılı olaraq, anafora və katafora adlandırılan endoforik proformların media xəbər mətnlərində aktuallığı eyni dərəcədə deyil. Bu da anafora ilə kataforanın malik olduqları fərqli xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Məqalənin məqsədi anafora ilə kataforanın media xəbər diskursunda mövqələrini müşahidə edərək onları əlaqəlilik vasitəsi kimi və xəbər janrının xüsusiyyətlərinə uyğunluğu baxımından özəlliklərini araşdırmaqdır.

AÇAR SÖZLƏR

anafora, katafora,
koheziya, xəbər diskursu

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 16.07.2024

Qəbul edilib: 27.08.2024

Endophoric Proforms in Media News Discourse

Mehriban Monsumova

Head teacher, Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sports. Azerbaijan.

E-mail: mehriban_m86@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6527-6874>

ABSTRACT

Proforms, which we call "pronouns", are very relevant from the point of view of compliance with certain features of the operative and smallest journalistic genre, as well as creating coherence as a means of grammatical cohesion within media news texts. However, endophoric proforms called anaphora and cataphora, depending on the position of the reference they replace, are not equally relevant in media news texts. This is due to the different characteristics of anaphora and cataphora. The aim of our article is to observe the positions of anaphora and cataphora in the media news discourse and examine their features as a means of coherency and their compatibility with the features of the news genre.

KEYWORDS

anaphora, cataphora,
cohesion, news discourse

ARTICLE HISTORY

Received: 16.07.2024

Accepted: 27.08.2024

Giriş

Media xəbər diskursunda həm ekzoforik, həm də endoforik əlaqəliliyə rast gəlinir. Nəzərə alsaq ki, xəbərlər, adətən, qabaqcadan mətn halına salınıb sonra yayılır, bu janrdə endoforik əlaqəlilik üstünlük təşkil edir. Video material yazı (VMY) daxilində “stand-up”lar, birbaşa bağlantılar və ya müsahibə zamanı endoforik əlaqə ilə bərabər ekzoforik əlaqəyə də rast gəlmək mümkündür. Çünki ekzoforik referens xəbər materialına dil vasitəsi ilə deyil, vizual (məsələn, jest ilə və ya kameranın çəkdiyi obyekt göstərilərək “İzdihamın başladığı o istiqamətdə...”), bəzən də audio (məsələn, reperəund eşidilir və “İnsanların səsləndirdikləri *bu* şüar...”) kanallar vasitəsilə daxil olur. Bununla belə, tədqiqatın obyektı qrammatik koheziya olaraq məndaxili əlaqəlilik yaradan əvəzlilərdir. Onlar, mətn daxilində özündən əvvəl və sonra gələn söz və ya sözləri əvəz etməsindən asılı olaraq, anafora və katafora adlandırılan iki hissəyə bölünürlər. Ekzoforaya isə, ümumiyyətlə, anafora və katafora kimi koheziya vasitələri xas deyil.

Əsas hissə

Qrammatik koheziya vasitələrindən biri olan proformlar konkret olan referensləri daha ümumi olan əvəzlilərlə ifadə edir. Çünki əvəzliləri digər nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyət onun “daha çox ümümlük bildirən nitq hissəsi” olmasıdır [2, s. 263]. Əvəzlilər referenti dəqiq ifadə etmədiyinə görə yalnız kommunikativ situasiya onu referentlə əlaqələndirir.

Digər nitq hissələrindən fərqli olaraq, az sözdən ibarət olan əvəzlilər işlənmə tezliyinə görə digər nitq hissələrini üstələyir. Nitqdə digər nitq hissələrindən daha artıq işlənməsi onların vacib funksiya daşımından irəli gəlir [7, s. 282]. Belə ki, əvəzlilər nitqdə həm ekzoforik, həm də endoforik əlaqəlilik funksiyası daşıyır. Əksər əvəzlilər məndən kənar referentlərə istinad edirlər. Belə olduqda, referent mətnə əvəzlilə daxil edilir. Lakin məndaxili əlaqəlilik yaradan əvəzlilər də var ki, onlar məndaxili referensə istinad edirlər. Məsələn, “Aliyə tapşırığı tək edir, çünki mən ona kömək edə bilmədim”. Burada “mən” əvəzliyi mətnxarici obyektə, “o” (“ona”) əvəzliyi isə məndaxili obyektə istinad edir. Məndaxili əlaqəlilik yaradan əvəzlilər, əvəz etdiyi sözdən öndə və ya sonra gəlməsindən asılı olaraq, ya anafora, ya da katafora olurlar [3, s. 65 – 70].

Belə ki, qədim yunan dilində “yuxarı aparmaq” mənasını ifadə edən anafora (“*ἀνά*” + “*φορά*”) özündən əvvəlki referensi, “aşağı aparmaq” mənasını ifadə edən katafora (“*κάτα*” + “*φορά*”) isə özündən sonrakı referensi əvəz edir. Əvəzlikdən öndə gəlib əvəz edilən referensə *antedesent*, əvəzlikdən sonra gəlib əvəz edilən referensə isə *postsedent*

deyilir. Deməli, əvəzlik özündən əvvəlki referensi əvəz edərsə, *anafora*, sonrakı referensi əvəz edərsə, *katafora* olur. Y. Kutinova öz tədqiqatında anaforanın predikasiyaya işarə etdiyini, kataforanın isə izahedici əlaqə ilə oxşarlıqlar daşdığı qənaətinədir [8, s. 180]. Beləliklə, endoforada proformlar özündən əvvəl (antesedent) və sonra (postsedent) işlənən leksemlərin daha qısa elementlərlə əvəzlənməsidir [Lyu J., Yun J., Finer D. 2021].

Real həyatdakı obyektlərə işarə edərək, onları əvəz edən ekzoforik proformlardan fərqli olaraq, endoforada əvəzliliklər real həyatdakı obyektə deyil, nitqdəki referensi nişanlayırlar. Referens isə, öz növbəsində, referenti ifadə etdiyindən, əvəzliyin də ilk mənbəsi referent olur.

əvəzlik → referens → referent

Ona görə də anafora / katafora antesedent / postsedent ilə birlikdə eyni referentə istinad edərək bir-birlərinə koreferent olurlar [4, s. 94]; [6, s. 332]. Bununla belə, mətn daxilində referens olmasa, əvəzliyin ilkin mənbəsi aydın olmaz. Deməli, media xəbər diskursunda referens istər antesedent, istərsə də postsedent olsun, əvəzliliklə nisbətə əsas informasiya daşıyıcısı olaraq çıxış edir.

Lakin anafora birbaşa referensə istinad etsə də, özündə referentlə əlaqədar mətndə ona (anaforaya) qədər deyilmiş (yazılmış) bütün informasiyaları nəzərdə tutur. Yəni anafora mətndə özünə qədər deyilmiş nəinki referensi, həm də digər bütün əlaqəli məlumatları daşıyır. Anafora bir sözdə çox informasiyanın cəmlənməsidir. Fərq ondadır ki, onun daşdığı informasiya yükü, əlbəttə ki, yeni deyil, yalnız verilmiş məlumatların bir sözdə toplanmış təkrarıdır. Yuxarıdakı misal cümləmizin “mən ona kömək edə bilmədim” hissəsində “ona” anaforası altında “Aliyə” antesedentinə işarə edərək, həm də onun “tapşırığı tək edir” informasiyasını nəzərdə tutur. Yəni “mən ona (tapşırığı tək edən Aliyəyə) kömək edə bilmədim”. Deməli, əvəzlik antesedentlə əlaqəlilik yaratmaqla bərabər, mətndə özünə qədər antesedent barədə verilmiş bütün informasiyaları onun əlaməti olaraq bir topladığından həm də bütün bu referensləri özü ilə bağlayır. Anaforadan sonra gələn informasiya (anaforalı cümlədə) antesedentlə əlaqələnir. Bu əlaqəliliyi isə ortada dayanan anafora yaradır.

Şəkil 1.

Media xəbər diskursunda da anaforanın bu xüsusiyyəti formal təkrarçılığa yol vermədən yeni informasiyanın hissə-hissə mətnə daxil edilməsinə və bu hissələr arasında əlaqəliliyin itməməsinə kömək edir. Bu xüsusiyyət fikri sadələşdirərək hər hissədə bir yeni fakt prinsipinə əsaslanan jurnalistikanın xəbər janrının özəlliyi ilə uyğunlaşır. Əvəzlilər, əvəz etdikləri söz və söz birləşmələrindən kiçik olduğundan, xəbər mətnlərinin də həcmnin qısaldılmasına imkan verir [1, s. 208]. Anafora cümlələri daha qısa etməklə mətndə oxucu və ya dinləyicilər tərəfindən materialın anlama prosesini sadələşdirməklə bərabər, həm də özündə bütün əvvəlki informasiyaları daşdığına görə hər cümlədə informasiya itkisinin də qarşısını alır. Anafora özündən öncə verilmiş antedent və antedentlə əlaqəli məlumatların “açar sözü” qismində çıxış edir.

Xəbər mətninə nəzər salaq.

“Bu il Şuşa şəhərində “ASAN xidmət” mərkəzi fəaliyyətə başlayacaq. “Report”un xəbərinə görə, bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (“ASAN xidmət”) sədri Ülvi Mehdiyev jurnalistlərə açıqlamasında deyib.

Onun sözlərinə görə, gələcək illərdə Ağdam, Cəbrayıl və Laçın şəhərlərində də regional “ASAN xidmət” mərkəzləri fəaliyyət göstərəcək”³.

Burada iki anafora ilə qarşılaşırıq. Birinci, “bu” əvəzliyi tam bir cümləyə istinad edir. “Bu barədə...” birləşməsinin yerinə “Bu il Şuşa şəhərində “ASAN xidmət” mərkəzinin fəaliyyətə başlayacağı barədə” yazmaq mümkün olsa da, bu təkrarçılığa, həm də xəbər diskursu üçün xas xüsusiyyət olmayan uzunçuluğa səbəb olardı.

İkinci anafora olan “o” (“onun”) “Ülvi Mehdiyev” referensini əvəz etsə də, həm də onunla (Ülvi Mehdiyevlə) əlaqədar mətndə anafora qədər qeyd olunmuş bütün informasiyaları əhatə edir. Burada nəinki Ülvi Mehdiyevin vəzifəsi (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin sədri), həm də onun jurnalistlərə verdiyi açıqlama (“bu il Şuşa şəhərində “ASAN xidmət” mərkəzi fəaliyyətə başlayacaq”) nəzərdə tutulur. Yəni “Onun sözlərinə görə...” ifadəsində “onun” anaforası “kimin?” sualına cavab olaraq “Bu il Şuşa şəhərində “ASAN xidmət” mərkəzinin fəaliyyətə başlayacağı barədə jurnalistlərə açıqlama verən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin sədri Ülvi Mehdiyev” geniş açıqlamasını əhatə edir.

³ <https://report.az/daxili-siyaset/bu-il-susada-asan-xidmet-merkezi-fealiyyete-baslayacaq/>

Həmçinin anafora özündən öndə gələn məlumatlar ilə özündən sonra gələn aidiyyatı məlumatların əlaqələndirici vasitəsi kimi çıxış edərək axıcılıq yaradır. Baxdığımız xəbər mətnində birinci anafora (“bu”) ilk cümlədə verilmiş məlumatla onun mənbəyini (müəllifini) əlaqələndirir. İkinci anafora vasitəsi ilə isə mənbə və yeni məlumat arasında bağlılıq yaranır. Bununla bərabər, Dövlət Agentliyi sədrinin verdiyi məlumatların bir qismi anafordan öndə (“bu il Şuşa şəhərində “ASAN xidmət” mərkəzi fəaliyyətə başlayacaq”), bir qismi isə sonra gəlir (“gələcək illərdə Ağdam, Cəbrayıl və Laçın şəhərlərində də regional “ASAN xidmət” mərkəzləri fəaliyyət göstərəcək”). Beləliklə, anafora geniş informasiyanın hissə-hissə verilməsinə şərait yaradır ki, bu da xəbər diskursuna xas olan sadə, qısa cümlələr xüsusiyyətinə uyğun gəlir.

Bu mənada katafora əsas informasiya yükünü daşıyan postsedentdən öndə gələrək minimum informasiyalılığa malik olur. Katafora kommunikativ situasiya barədə ilkin giriş etsə də, onun məlumatlılığı “üstüörtülü” xarakter daşıyır. Deməli, anafordan fərqli olaraq, katafora özündən sonra gələcək informasiyanın bir kiçik sözdə cəmlənməsidir. Lakin bu cəmlənmə anafora kimi aydınlıq ifadə etmir. Çünki kataforanın əvəz etdiyi əsas informasiya mətnədə ya cümlənin sonrakı hissəsində, ya da növbəti cümlədə verilir. Ona görə də kataforanın informativliyi minimum olur.

Kataforanın bu xüsusiyyəti onu ciddi xəbər mətnlərinin xüsusiyyətlərinə uyğun etmir. Belə ki, ciddi xəbərlərdə əsas informasiya operativ, aydın, bədiilikdən uzaq hazırlanır. Katafora isə əsas informasiyanı sonraya saxlayaraq operativliyi ləngidir, aydınlığı azaldır, həm də materiala, bir növ, bədiilik gətirir. Katafora iki cümləni və ya bir cümlənin iki hissəsini bir-biri ilə əlaqələndirsə də, tamlığın və ya, ən azından, informasiyalılığın yaranması üçün postsedentin olduğu ikinci cümlənin və ya cümlənin ikinci hissəsinin mövcudluğunu mütləq tələb edir. Məsələn, iki cümlədən ibarət anaforalı bir mətnədə ikinci cümləni (anaforalı cümləni) çıxartsaq da, birinci cümlə nisbi bitkin olacaq. Lakin iki cümlədən ibarət kataforalı bir mətnədə ikinci cümləni (postsedentli hissəni) çıxartsaq, birinci cümlə nisbi bitkin olmayacaq. Ciddi xəbər mətnləri isə elə prinsiplə yazılır ki, əhəmiyyətli informasiyalar öndə verilərək (tərs piramida qaydası) hər cümlə mütləq tamlığı ilə seçilir. Yəni xəbərin istənilən cümləsindən (və ya cümlənin müəyyən tamlığı ilə seçilən hissəsindən) sonra material oxunmasa (dinlənilməsə) da, öndəki faktlar hadisə haqqında nisbi və bitkin təəssürat yarada bilər. Xəbər mətninin postsedentsiz kataforalı hissəsi isə olay haqqında nisbi bitkin təəssürat yarada bilmədiyindən, mütləq bu iki hissənin (cümlənin) birlikdə mövcudluğunu tələb edir. Əks halda, əvəzlik informativ qüvvəsini itirdiyinə görə diskurs formalaşmır.

Kataforaya əsasən, jurnalistikanın irrasional janrlarında, informasiya materiallarının-

da isə rəngli, reklam və ya ictimai əlaqələr xarakterli xəbər mətnlərində rast gəlmək mümkündür. Çünki əsas informasiyaya bir növ gözlənti yaradan katafora hədəf auditoriyasının diqqətini cəlb etmək və maraq yaratmaq metodu məqsədilə istifadə olunur. Ciddi xəbər mətnlərində isə nadir hallarda rast gəlinən kataforalar, adətən, postsedentlə cümlənin bir hissəsi olaraq və ya bir-birlərindən ayrılmaz hissələr olaraq təqdim olunur. Məsələn:

“Azərbaycan millisinin AVRO-2020-nin seçmə mərhələsinin Uelslə oyununda avtoqol qeydə alınıb. Kardiffdəki görüşdə hesabı öz qapısına qol vuran *Pavel Paşayev* açıb...”⁴.

İdman xəbər mətnindən olan bu parçanın ikinci cümləsində katafora ilə postsedent onlarla əlaqəli olan sözlərlə birlikdə bir söz birləşməsi yaradırlar: Kardiffdəki görüşdə hesabı *kim* açıb? *Öz qapısına qol vuran Pavel Paşayev*. Bu cümlədə ciddi xəbər materiallarına xas olan əhəmiyyətli informasiyanın öndə verilməsi prinsipi də qorunub. Belə ki, əsas informasiya avtoqol faktıdır (“*öz qapısına qol vuran*”), sonra isə həmin avtoqolun müəllifi.

Həmçinin bu xəbər cümləsində katafora iki faktı bir cümlədə birləşdirməyə də imkan verdi: 1. Kardiffdəki görüşdə hesabı Pavel Paşayev açıb. 2. O öz qapısına qol vurub.

Deməli, katafora xəbər mətninin daha qısa olmasına və əhəmiyyətlik (və ya maraq) prioritetinin gözlənilməsinə şərait yaradarsa, ciddi xəbər mətnlərində də uğurlu metod hesab oluna bilər.

Anafora ilə kataforanın daşdığı informasiya yükü isə antesedent və postsedentin nisbi konkretliyindən asılıdır. Çünki əvəzlilərdə ümumilik olsa da, istinad “nöqtəsi” onları nisbi konkretləşdirir. Belə ki, media xəbər diskursunun önəmli olan xüsusiyyətlərindən biri – dəqiq-dürüstlük əvəzlilərdə birbaşa özünü doğrultmur. Bu səbəbdəndir ki, rəsmi xəbərlərdə əvəzlilər minimuma endirilir, leksik təkrarların isə, əksinə, çoxluğu müşahidə olunur. Bununla belə, əvəzlilərə məxsus əlaqəlilik xüsusiyyəti dolayısı yolla olsa da, antesedent / postsedentin dəqiq-dürüstlük nisbətini əvəzlilərə ötürərək onları yalnız bir tək situasiya üçün konkretləşdirir (yəni konkret situasiya üçün konkret məna; digər situasiya üçün əvvəlki məna uyğun olmaya bilər).

Azərbaycan dilində əvəzlilərin mənaca yeddi növü var: şəxs, işarə, təyini, qayıdış, inkar, qeyri-müəyyən və sual. Media xəbər diskursunda qeyri-müəyyən, inkar və sual əvəzliləri minimum səviyyədə istifadə olunur. Bu da adı çəkilən əvəzlik növlərinin xəbərləmə prosesi üçün daşdığı informasiya yükünün azlığından irəli gəlir. Belə ki, adından da göründüyü kimi, qeyri-müəyyən əvəzlilər dəqiq informasiya verməyərək,

⁴ <https://www.yeniavaz.com/az/news/118187/azerbaycan-millisi-tarixinde-10-cu-defe-topu-oz-qapisina-vurub>

əksinə, əlavə suallar yaradırlar. Dəqiq-dürüstlük xüsusiyyəti üstündə qurulan xəbər diskursunda isə təxminlər deyil, faktlar təqdim olunmalıdır. Bu mənada inkar əvəzlilikləri daha dəqiq xarakter daşıyır. Lakin xəbər mətnlərində yoxluğun varlığındansa, varlığın yoxluğu prinsipinə üstünlük verilir (məsələn, “Bizə heç kəs cavab vermədi” cümləsinin yerinə “Sualımızı cavablandıran olmadı”). Ona görə də inkar əvəzlilikləri xəbər mətnlərində az-az müşahidə olunur.

Sual əvəzlilikləri isə ciddi xəbər diskursu üçün kütləvi informasiya kanalından asılı olaraq lüzumsuz vaxt və ya yer itkisidir. Çünki xəbər materialları altı informasiya janrlarının sualı üstündə qurulur: *kim, nə, harada, nə zaman, necə, niyə*. Xəbər diskursunda məqsəd bu sualları cavablandıraraq olayları işıqlandırmaqdır. Materiallar müsahibədəki kimi sual-cavab üstündə deyil, yalnız cavablar üstündə qurulduğundan sual cümlə media xəbər diskursunun qısa-konkretlik və informativlik kimi xüsusiyyətlərinə ziddiyyət təşkil edir.

Media xəbər diskursunda endoforik əlaqəlilik yaradaraq geniş müşahidə olunan əvəzliliklərə isə şəxs və işarə əvəzlilikləri aiddir. Daha dəqiq ifadə etsək, üçüncü şəxs əvəzlilikləri (“o”, “onlar”) və “bu” işarə əvəzliyi xəbər mətnlərində daha geniş istifadə olunaraq qrammatik koheziv rolunda çıxış edirlər. Həmçinin işarə əvəzliliklərindən – *o, elə, belə, həmin*; qayıdış əvəzliliklərindən yalnız – *özü, özləri*; təyini əvəzliliklərdən – *öz, eyni*; qeyri-müəyyən əvəzliliklərindən isə – *hamı, bəzisi, hər kəs, hərə, biri* media xəbər diskursunda müşahidə olunur.

Xəbər materialı birinci şəxsin ikinci şəxsə üçüncü şəxs barədə verdiyi informasiya istiqamətində yazılır. Birinci şəxs qismində jurnalist (kommunikator), ikinci şəxs qismində onun ünvanlandığı auditoriya, üçüncü şəxs qismində isə haqqında danışılan canlı və cansız aləm nəzərdə tutulur. Ona görə də bütün anaforik və ya kataforik əvəzliliklər üçüncü şəxsin ya təkini, ya da cəmini nəzərdə tutur (məsələn, “bəzimiz” deyil, “bəzisi”, “özünüz” deyil, “özləri” və s.). Həmçinin Azərbaycan dilinə məxsus olan mənsubiyyət şəkilçiləri sayəsində sıfır anafora da yarana bilər. Mənsubiyyət şəkilçiləri anaforanın deyilməyib, nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, cümlənin dağılmağına imkan vermir.

Nəticə

Beləliklə, mətn daxilində özündən əvvəl və sonra işlənən söz və söz birləşmələrinin daha qısa elementlərlə əvəzlənməsi xəbər mətnlərinin daha yığcam olmasına səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, xəbər janrı jurnalistika janrları içində həcmə görə ən qısa janrdır, deməli, əvəzliliklər xəbər diskursunun bu xüsusiyyətini gerçəkləşdirmək üçün də bir vasitə ola bilər.

Həmçinin əvəzlilər sayəsində xəbər mətnlərində eyniköklü sözlərin təkrarının qarşısı alınır. Leksik və məzmun təkrarları xəbər diskursunun bir çox xüsusiyyətlərinə uyğun gəlir. Məsələn, leksik təkrarlar xəbər mətnlərində aydınlığı, dəqiqliyi, məzmun təkrarı isə informativliyi artırır. O cümlədən onlar materialın fokus nöqtəsini də müəyyənləşdirməkdə az əhəmiyyətli deyillər. Bununla belə, mətndə təkrarçılığı azaltmaq və axıcılığı artırmaq məqsədilə konstant məsafədə leksik təkrarlar proformlarla əvəzlənir. Həm də əvəzlilər sözün aktuallığını leksik təkrarlara nisbətən azaldır. Deməli, bu koheziya vasitəsi ilə fokus nöqtəni dəyişmək də mümkün olur.

Endafora çərçivəsində proformların mətndə əvəz etdiyi referensə görə, yerindən asılı olaraq, anafora və katafora adlandırılan iki növü var ki, onlar media xəbər mətnlərində eyni dərəcədə aktual deyillər. Belə ki, əgər anaforalar konstant məsafədə xəbər diskursunda aydınlıq xüsusiyyətinə xələl gətirmirlərsə, kataforalar məlumatın aydınlığının kəskin azalmasına səbəb olurlar. Həmçinin anaforalar kataforadan daha artıq informasiya yükünə malikdirlər. Xəbər diskursunda isə informasiyalıq əsas xüsusiyyətlərdən biridir. O cümlədən, xəbər mətninin strukturu baxımından da anafora kataforadan daha aktualdır. Deməli, media xəbər diskursunda anafora daha çox bu janrın xüsusiyyətləri baxımından onun tələblərinə uyğunlaşa bilər. Katafora isə bəzi adı çəkilən uğurlu istisnaları çıxmaq şərti ilə, adətən, media xəbər diskursunda müşahidə edilmir.

Tədqiqatımız nəticəsində aydın oldu ki, Azərbaycan dilinə xas olan əvəzlilərin bütün mənə növləri eyni tezlikdə xəbər diskursunda istifadə olunmur. Bu, həmçinin bir mənə növündəki əvəzlilərin işlənmə tezliyinə də aiddir. Buna səbəb onların hər birinin xəbər janrının xüsusiyyətlərinə müxtəlif dərəcədə uyğunlaşmasıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev K., Məmmədov A., Musayev M., Üstünova K., Novruzova N., Hüseynov Ş., Rzayeva G., Hacıyeva K., Ziyadova L., Fətəliyeva S., Nağıyeva G., Məhərrəmovə G., Zeynalova Ş., Səlimova F., Məhərrəmovə V. (2012). Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı, 608 s.
2. Qurbanov A. (2004). Ümumi dilçilik. I cild. Bakı, Nurlan. 748 s.
3. Xəlilov Ə. (1969). Əvəzlilərin müstəqil cümlələr arasında əlaqə yaratmaqda rolu. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri. Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət seriyası, № 1, s. 65 – 70.
4. Crystal D. (1997). A dictionary of linguistics and phonetics. 4th edition. Cambridge, MA, Blackwell Publishing.

5. Lyu J., Yun J., & Finer D. (2021). Processing of anaphora and cataphora in weak crossover in English (non)-native speakers. “Chicago Linguistic Society”. Proceedings of CLS 56 (2020). 295 – 307 p. linguistics.stonybrook.edu/jiwonyun/publication/2021_Lyu_Yun_Finer_CLS.df
6. Radford A. (2004). English syntax: An introduction. Cambridge, UK, Cambridge University Press.
7. Gvozdev A. N. (1973). Sovremennyy russkiy literaturnyy yazyk. Chast 1. Fonetika i morfologiya, 4-ye izd. Moskva, Prosvesheniye. 432 s.
8. Kutinova Ye. V. (2020). Anaforicheskaya i kataforicheskaya funktsii evfemizmov (na materiale publitsisticheskikh tekstov na angliyskom i nemetskom yazykakh). Filologicheskiye nauki, Voprosy teorii i praktiki. Tambov, Gramota. Tom 13. Vypusk 8, s. 179–184.
9. <https://report.az/daxili-siyaset/bu-il-susada-asan-xidmet-merkezi-fealiyyete-baslayacaq/>
10. <https://www.yeniavaz.com/az/news/118187/azerbaycan-millisi-tarixinde-10-cu-defe-topu-oz-qapisina-vurub>